

2.5. Державна матеріальна підтримка різних категорій сімей

Становище та державна матеріальна підтримка різних категорій сімей значною мірою залежить від соціально-економічної ситуації в державі. З огляду на те, що більшість чинників, які впливають на становище неповних, молодих та багатодітних сімей було розглянуто у попередніх розділах (структура доходів та витрат, споживання та забезпеченість товарами тривалого користування, житлові та побутові умови), проаналізуємо яким чином державна матеріальна підтримка згаданих категорій сімей вплинула на їх становище протягом 2000 – 2010 років.

За даними Державного комітету статистики України, до складу кожного п'ятого домогосподарства¹ входить молода сім'я, в якій дружина та чоловік віком до 35 років включно. Частка домогосподарств, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків, становить 8 % від загальної кількості. У дев'яти з десяти неповних сімей дітей виховує мати. Близько 40 % домогосподарств, в яких діти не мають одного чи обох батьків, виховують дітей у віці 7-13 років та 14-17 років, майже третина – дітей до 7 років. Переважна більшість (83 %) домогосподарств, в яких діти виховуються в неповних сім'ях, мають у своєму складі одну дитину, 14 % – двох, 3 % таких домогосподарств – трьох і більше².

Серед усіх домогосподарств з дітьми 74 % становлять одnodітні, майже чверть – дводітні, 3 % мають у своєму складі трьох і більше дітей. Розподіл домогосподарств за кількістю дітей відрізняється в міській та сільській місцевості. У місті 79 % домогосподарств виховують одну дитину, в сільській місцевості таких домогосподарств 61 %, двох дітей – третина в сільській місцевості проти п'ятої частини в місті, троє та більше дітей – 7 % у місті проти 1,6 % в сільській місцевості.

2.5.1. Державна соціальна допомога

Основним нормативно-правовим актом, що встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сім'ям з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей, є Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-ХІІ³.

¹ Домогосподарство – сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати в будь-яких з цих стосунків або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи (стаття 1 Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення»).

² Доповідь «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2010 р.». <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/gdn/sdh/sdh2010.htm>

³ Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-ХІІ (поточна редакція від 12.06.2009 на підставі 1390-17)

Слід зазначити, що у 2002 році до нього було внесено істотні зміни, що передбачали скорочення видів допомоги з 11 до 5. До 2002 року сім'ям з дітьми надавалися такі види допомоги: при вагітності та пологах; одноразова допомога при народженні дитини; з догляду за дитиною; грошові виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років; з догляду за дитиною-інвалідом; з тимчасової непрацездатності у зв'язку з доглядом за хворою дитиною; на дітей віком до 16 років (учнів – до 18 років); на дітей самотніми матерям; на дітей військовослужбовців строкової служби; на дітей, які перебувають під опікою, піклуванням; тимчасова допомога на неповнолітніх дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів або коли стягнення аліментів неможливе.

У 2008 році згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сімей, які усиновили дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування» від 23.09.2008 № 573-VI⁴ додався новий вид допомоги при усиновленні дитини. Відповідно до цього Закону, станом на 1 січня 2010 р. призначаються такі види державної допомоги сім'ям з дітьми:

- допомога у зв'язку з вагітністю та пологами (призначається у розмірі середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги по безробіттю) жінки, але не нижче ніж 25 % прожиткового мінімуму для працездатної особи з розрахунку на місяць);

- допомога при народженні дитини;

- допомога при усиновленні дитини (надається у розмірі, встановленому для виплати допомоги при народженні першої дитини);

- допомога по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку (надається у розмірі, що дорівнює різниці між прожитковим мінімумом, встановленим для працездатних осіб, та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менш ніж 130 гривень);

- допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування (надається у розмірі, що становить два прожиткових мінімуми для дитини відповідного віку);

- допомога на дітей самотніми матерям, самотніми усиновителям (вдовам, вдівцям), матері/батьку у разі смерті одного з батьків, шлюб між якими було розірвано до дня смерті, які мають дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою навчання у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах, – до закінчення ними навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років).

⁴ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сімей, які усиновили дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування» від 23.09.2008 № 573-VI (редакція від 23.09.2008)

Протягом 2000–2010 років Міністерство праці та соціальної політики України спрямовувало зусилля на вирішення завдань щодо підтримки сімей з дітьми, дітей та молоді, а також вагітних жінок. Зокрема, встановлено більш високі розміри допомоги, відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-ХІІ⁵.

Наприклад, **допомогу при народженні дитини** встановлено у розмірі 12 240 грн. (у 2001 році вона надавалася у розмірі 118 грн., 2002 році – 200 грн., з 01.01.2004 року – 360,0 грн., з 01.07.2004 року – 724,46 грн., з 01.01.2005 року – 764 грн., з 01.04.2005 року – 8 497 грн., 01.01.2006 року – 8 500 грн., з 01.01.2008 року – 12 240 грн.) (рис. 2.12).

З 2007 року допомога при народженні дитини та допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку особам, як незастрахованим, так і застрахованим у системі загальнообов'язкового соціального страхування, надається органами праці та соціального захисту населення за рахунок коштів державного бюджету. З 2008 року розмір допомоги визначається з урахуванням кількості народжених дітей та становить на першу дитину – 12 240 грн., на другу – 25 000 грн., на третю – 50 000 грн. Згідно Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 28.12.2007 № 107-VI⁶, виплата допомоги здійснюється одноразово при народженні першої дитини в сумі 4 800 грн., другої – 4 840 грн., третьої та наступної – 5 000 грн. Решта коштів на першу дитину виплачується протягом наступних 12 місяців (620 грн. щомісячно), на другу – 24 місяці (840 грн. щомісячно), на третю і наступну – 36 місяців (1 250 грн. щомісячно).

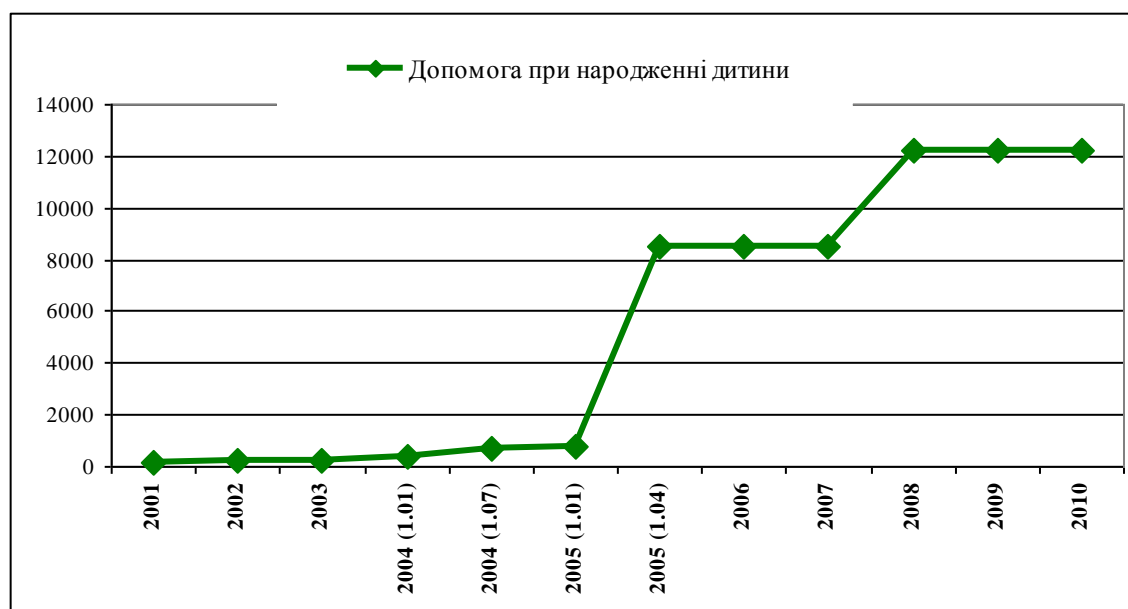

Рис. 2.12. Допомога при народженні дитини, 2001-2010 рр.

⁵ Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-ХІІ (поточна редакція від 12.06.2009 на підставі 1390-17)

⁶ Закон України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 28.12.2007 № 107-VI (поточна редакція від 18.12.2008 на підставі 659-17)

Протягом 2001 – 2010 років також відбулися зміни у виплатах **допомоги на дитину до досягнення нею трирічного віку**. З 1 січня 2006 року змінився механізм призначення допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Для незастрахованих осіб зазначена допомога надавалася в розмірі, що дорівнював різниці між 50 % прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб, та середньомісячним сукупним доходом сім'ї з розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менше 90 грн. Для застрахованих мінімальний розмір допомоги складав 114 грн., максимальний – 253 грн.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку у 2001 році становила 11,80 грн., у 2003 – 40 грн., у 2004 – 42,5 грн., у 2005–2007 роках – 90 грн., у 2008–2010 роках – 130 гривень. При цьому максимальний розмір допомоги поступово збільшувався та наближався до прожиткового мінімуму: у 2008 році – 50 % (334,5 грн.), у 2009 році – 75 % (з 1 січня – 501,75 грн., з 1 листопада – 558 грн.), у 2010 році – 100 % прожиткового мінімуму (з 1 січня – 869 грн., з 1 квітня – 884 грн., з 1 липня – 888 грн., з 1 жовтня – 907 грн., з 1 грудня – 922 грн.), встановленого для працездатних осіб.

Якщо до 2008 року розмір допомоги відрізнявся для осіб, застрахованих у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та незастрахованих, то згідно Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 28.12.2007 № 107-VI⁷, допомога з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається в однаковому розмірі для усіх осіб, які фактично виховують дитину.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, виплачується у розмірі, що становить два прожиткових мінімуми для дитини відповідного віку. У разі, коли на дитину виплачується призначена в установленому порядку пенсія, аліменти, стипендія, державна допомога, розмір допомоги на дитину, над якою встановлено опіку чи піклування, визначається як різниця між двома прожитковими мінімумами для дитини відповідного віку та розміром виплат (до 1 січня 2009 року розмір допомоги дорівнював різниці між установленим одним прожитковим мінімумом для дитини та середньомісячним розміром одержуваних на дитину аліментів (пенсії) за попередні шість календарних місяців).

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, за умови, якщо опікун не отримав на дитину аліментів чи пенсії, надавалася, виходячи зі значення прожит-

⁷ Закон України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 28.12.2007 № 107-VI (поточна редакція від 18.12.2008 на підставі 659-17)

кового мінімуму, розмір якого поступово підвищувався і на кінець року відповідав мінімуму для дитини визначеного віку. Тобто, зазначена допомога становила: у 2003 р. – 80 грн., 2004 р. – 85 грн., з 1 січня 2005 р. по 31 березня 2005 р. – 90 грн., на кінець 2006 р. для дитини віком до 6 років - 376 грн. та для дитини віком від 6 до 18 років – 468 грн. У 2006 – 2008 роках максимальний розмір цієї допомоги становив: на дітей віком до 6 років – 418 - 557 грн., на дітей віком від 6 до 18 років – 536 - 701 грн. У 2009 році максимальний розмір підвищено до двох прожиткових мінімумів для дитини відповідного віку та у 2010 році становить: на дітей віком до 6 років – з 1 січня – 1510 грн., з 1 квітня – 1534 грн., з 1 липня – 1542 грн.; на дітей віком від 6 до 18 років – з 1 січня – 1802 грн., з 1 квітня – 1834 грн., з 1 липня – 1842 грн., з 1 жовтня – 1882 грн., з 1 грудня – 1914 грн.

Окрім цього, у 2007 році запроваджено новий вид державної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за принципом «гроші ходять за дитиною». Механізм її розрахунку такий самий, як для допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування.

Допомога на дітей одиноким матерям надається у розмірі, що дорівнює різниці між 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менш ніж 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Допомога одиноким матерям у 2001 році надавалася у розмірі 11,80 грн., з січня 2003 року – у розмірі 10 %. З квітня 2005 року до 2006 року зазначена допомога призначалася у розмірі, що дорівнював різниці між 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менш ніж 10 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Для одиноких матерів максимальний розмір допомоги 2006 року становив: на дитину до 6 років з 1 січня – 200 грн., з 1 квітня – 205 грн., з 1 жовтня – 209 грн. на дитину від 6 до 18 років – відповідно 257 грн., 263,5 грн. та 268 грн.⁸ У 2008 році максимальний розмір такої допомоги підвищився до 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та становив: на дитину до 6 років – з 1 січня 2010 року – 377,5 грн., з 1 квітня – 383,5 грн., з 1 липня – 385,5 грн., з 1 жовтня – 393,5 грн., з 1 грудня – 399,5 гривень. На дитину від 6 до 18 років – відповідно 450,5 грн., 458,5 грн., 460,5 грн., 470,5 грн. та 478,5 грн., на дитину від 18 до 23 років – відповідно 434,5 грн., 442 грн., 444 грн., 453,5 грн., 461 грн.

Фактично, на окремі види такої допомоги можуть розраховувати усі групи сімей, що є об'єктом аналізу даної доповіді: багатодітні, неповні та молоді (за умови наявності в них дітей). Однак, не лише сім'ї з дітьми можуть потребувати державної підтримки. Закон

⁸ Згідно із Законами № 2285-IV (2285-15) від 23.12.2004, № 2505-IV (2505-15) від 25.03.2005

України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 № 1768-III⁹ спрямований на реалізацію конституційних гарантій права громадян на соціальний захист – забезпечення рівня життя не нижче прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям. Згідно цього Закону, допомога надається найбільш вразливим верствам населення. Критерієм при визначенні права на призначення допомоги малозабезпеченим сім'ям виступають доходи родини у порівнянні з прожитковим мінімумом.

За Законом України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 № 966-XIV¹⁰, прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення:

- 1) діти віком до 6 років;
- 2) діти віком від 6 до 18 років;
- 3) працездатні особи;
- 4) особи, які втратили працездатність.

Протягом 2000–2010 років розмір прожиткового мінімуму поступово зростав і досяг 843 грн. станом на 30 вересня 2010 року (табл.2.25).

Таблиця 2.25.

Розмір прожиткового мінімуму, 2000-2010 роки, грн.

Розмір прожиткового мінімуму, встановлений станом на:	Соціальні і демографічні групи населення				
	Діти віком до 6 років	Діти віком від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особа, які втратили працездатність	Загальний показник
2000 рік (Закон N 2025-III від 05.10. 2000)	240,71	297,29	287,63	216,56	270,10
2001 рік (Закон N 2330-III від 22.03.2001)	276,48	345,66	331,05	248,77	311,30
2002–2003 роки (Закон N 2780-III від 15.11.2001)	307	384	365	268	342

⁹ Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 № 1768-III (поточна редакція від 10.01.2009 на підставі 796-17)

¹⁰ Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 № 966-XIV (остання редакція від 22.05.2008 на підставі v010p710-08)

Розмір прожиткового мінімуму, встановлений станом на:	Соціальні і демографічні групи населення				
	Діти віком до 6 років	Діти віком від до 18 років	Працездатні особи	Особи, які втратили працездатність	Загальний показник
2004 рік (Закон N 1704-IV від 11.05. 2004)	324,49	404,79	386,73	284,69	362,23
2005 рік (Закон N 2285-IV від 23.12.2004)	376	468	453	332	423
2006 рік (Закон N 3235-IV від 20.12.2005)					
01.01.2006 – 31.03.2006	400	514	483	350	453
01.04.2006 – 30.09.2006	410	527	496	359	465
01.10.2006 – 31.12.2006	418	536	505	366	472
2007 рік (Закон № 489 – V від 19.12.2006)					
01.01.2007 – 31.03.2007	434	558	525	380	492
01.04.2007 – 30.09.2007	463	595	561	406	525
01.10.2007 – 31.12.2007	470	604	568	411	532
2008 рік (Закон № 107 – VI від 28.12.2007)					
01.01.2008 – 31.03.2008	526	663	633	470	592
01.04.2008 – 30.06.2008	538	678	647	481	605
01.07.2008 – 30.09.2008	540	680	649	482	607
01.10.2008 – 30.10.2009	557	701	669	498	626
2009 рік (Закон № 835-VI від 26.12.2008)					
01.10.2008 – 30.10.2009	557	701	669	498	626
01.11.2009 – 31.12.2009	632	776	744	573	701
2010 рік (Закон № 2154-VI від 27.04.2010)					
01.01.2010 – 31.03.2010	755	901	869	695	825
01.04.2010 – 30.06.2010	767	917	884	706	839
01.07.2010 – 30.09.2010	771	921	888	709	843
01.10.2010 – 31.12.2010	787	941	907	723	861
01.12.2010 – 31.12.2010	799	957	922	734	875

Однак, відповідно до ст. 5 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 № 1768-III та п.1. Закону України «Про внесення змін до деяких законів України з питань надання допомоги малозабезпеченим сім'ям» від 24.10.2002 № 208-IV, до стабілізації економічного становища в Україні розмір соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму. Але цей розмір не може перевищувати 75 % прожиткового мінімуму для сім'ї. Рівень забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється, виходячи з реальних можливостей видаткової частини Державного бюджету України і затверджується одночасно з прийняттям закону про Державний бюджет України на відповідний рік. У січні – травні 2001 року допомога малозабезпеченим сім'ям становила 50 грн.; у червні-грудні 2001 року – 65 грн.; протягом 2002–2003 років – 80 грн. З 1 січня 2004 р. вперше було встановлено диференційовані гарантовані мінімуми при призначенні допомоги малозабезпеченим сім'ям, а саме:

для працездатних осіб – 80 грн., для непрацездатних – 110 грн., для інвалідів – 115 грн. У 2006 році відповідний рівень становив для працездатних осіб 110 грн., для непрацездатних осіб – 155 грн., для інвалідів – 165 грн., а у 2010 році: для працездатних осіб – 182,21 грн., для непрацездатних (дітей, пенсіонерів) – 266,25 грн., для інвалідів – 294 грн. (табл. 2.26).

Для кожної дитини в малозабезпеченій багатодітній сім'ї, в якій виховується троє або більше дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації до 23 років), рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) становить у 2010 році: для дитини віком до 6 років: з 1 січня – 377,5 грн., з 1 квітня – 383,5 грн., з 1 липня – 385,5 грн.; для дитини від 6 до 18 років: з 1 січня – 450,5 грн., з 1 квітня – 458,5 грн., з 1 липня – 460,5 грн.

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму для визначення розміру державної соціальної допомоги: а) інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам складає: з 01.04.2005 – 313 грн., з 01.07.2005 – 319 грн., з 01.10.2005 – 332 грн.; б) для визначення надбавки на догляд за інвалідом з 1 групи: з 01.04.2005 – 406 грн., з 01.07.2005 – 406 грн., з 01.10.2005 – 423 грн.; в) для визначення надбавки за дитиною-інвалідом віком до 6 років: з 01.04.2005 – 362 грн., з 01.07.2005 – 362 грн., з 01.10.2005 – 376 грн.; г) для визначення надбавки за дитиною-інвалідом віком від 6 до 18 років: з 01.04.2005 – 460 грн., з 01.07.2005 – 460 грн., з 01.10.2005 – 468 грн.

Таблиця 2.26.

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму, 2004-2010 рр., грн.

Рік	Розмір гарантованого мінімуму для призначення державної соціальної допомоги у відповідності із Законами (грн.)						
	«Про державну допомогу сім'ям з дітьми»	«Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» та «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам»					«Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям інвалідам»
		для працездатних	для непрацездатних	для інвалідів	для дитини віком до 6 років із малозабезпеченої багатодітної сім'ї	для дитини віком від 6 до 18 років із малозабезпеченої багатодітної сім'ї	
2004 рік (Закон № 1344-IV від 27.11.2003)	85	80	110	115	-	-	100
2005 рік	90	80	120	130	-	-	150

(з 01.01) (Закон N 2285-IV від 23.12.2004)							
2005 рік (з 01.04) (Закони № 2285-IV від 23.12.2004; та № 2505-IV від 25.03.2005)	90	100	140	150	-	-	150
2006 рік (з 01.01) (Закон № 3235-IV від 20.12.2005)	90	110	155	165	-	-	150
2007 рік (з 01.01) (Закон № 489-V від 19.12.2006)		121	170,5	181,5	-	-	
2008 рік (з 01.01) (Закон № 107 від 28.12.2007)		133	187,5	200	-	-	
2009 рік (з 01.01) (Закон № 835 від 26.12.2008)		133	187,5	200	278,5	350,5	
2010 рік¹¹ (з 01.01) (Закон № 2154-VI від 27.04.2010)		182,21	266,25	294	з 01.01-377,5 з 01.04-383,5 з 01.07-385,5 з 01.10-393,5 з 01.12-399,5	з 01.01-450,5 з 01.04-458,5 з 01.07-460,5 з 01.10-470,5 з 01.12-478,5	

Крім цього, на кожну дитину цей рівень збільшується на 10 %, а для кожної дитини, яка утримується матір'ю (батьком-усиновителем), що не перебуває в шлюбі, і запис про батька (матір) цієї дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться в установленому порядку за вказівкою матері (батька), та для кожної дитини, в якій один або обоє батьків є інвалідами I або II групи – на 20 %.

Сьогодні державну матеріальну підтримку щомісячно отримують більш ніж 3,5 млн родин і громадян. Загальні бюджетні видатки на надання допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, державної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам досягають 24 млрд гривень. Лише реалізація Закону України «Про державну допомогу сім'ям з

¹¹ Статтею 45 Закону про державний бюджет установлено, що у 2010 році рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» збільшується до затвердженого на 2009 рік для працездатних осіб - на 37 %, непрацездатних осіб – на 42 %, інвалідів – на 47 %. Для кожної дитини в малозабезпеченій багатодітній сім'ї, в якій виховується троє або більше дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації до 23 років), рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) становить 50 % прожиткового мінімуму, встановленого для дитини відповідного віку. При цьому розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям не може бути більше ніж 75 % від рівня забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї.

дітьми» від 21.11.1992 № 2811-ХІІ станом на 1 серпня 2010 року забезпечила підтримку більше як 2,56 млн сімей з дітьми на загальну суму 10 151,5 млн грн. З них в органах праці та соціального захисту населення допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами отримали 29,8 тис. жінок, незастрахованих у системі державного соціального страхування; допомогу при народженні дитини – 693,9 тис. осіб; допомогу при усиновленні – 1,6 тис. сімей; допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку – 1 265,9 тис. сімей; допомогу на дітей під опікою чи піклуванням 23,2 тис. осіб; допомогу на дітей одиницями матерям – 545,2 тис. осіб.

2.5.2. Пільги

Окрім безпосереднього надання державної матеріальної підтримки багатодітні, молоді та неповні сім'ї мають певні пільги, а саме: на освіту, харчування, оздоровлення та проїзд дітей, податкові пільги, пільги в частині пенсійного забезпечення та додаткові пільги малозабезпеченим сім'ям.

Багатодітним сім'ям надається 50 % знижка оплати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 м² загальної площі житла на кожного члена сім'ї, який постійно проживає в жиллому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 м² на сім'ю).

Також багатодітним сім'ям надається 50 % знижки при оплаті за користування комунальними послугами (газопостачання, електропостачання) та вартості скрапленого балонного газу для побутових потреб у межах норм, визначених законодавством. При цьому площа житла, на яку надається знижка при розрахунках плати за опалення, становить 21 м² опалюваної площі на кожного члена сім'ї, який постійно проживає в жиллому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 м² на сім'ю.

Таким сім'ям надається 50 % знижка вартості палива, у тому числі рідкого, в межах норм, визначених законодавством, у разі, якщо відповідні будинки не мають центрального опалення. Пільги щодо плати за користування житлом (квартирної плати), комунальними послугами та вартості палива надаються багатодітним сім'ям незалежно від виду житла та форм власності.

Окрім того, багатодітні сім'ї мають право на позачергове встановлення квартирних телефонів. Абонентна плата за користування квартирним телефоном встановлюється у розмірі 50 % від затверджених тарифів.

Окремо пільгами користуються діти з багатодітних сімей.

Це пільги щодо харчування дітей. Відповідно до Закону України «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 № 2628-ІІІ та постанови Кабінету Міністрів України «Про невід-

кладні питання діяльності дошкільних та інтернатних навчальних закладів» від 26.08.2002 р. № 1243, багатодітним сім'ям надається знижка у розмірі 50 % на перебування та харчування дітей у державних і комунальних дошкільних та інтернатних навчальних закладах. Від сплати за харчування дитини у державних і комунальних дошкільних та інтернатних навчальних закладах звільняються батьки або особи, які їх замінюють, у сім'ях, в яких сукупний дохід на кожного члена за попередній квартал з урахуванням індексу зростання цін не перевищував прожиткового мінімуму, а також батьки або особи, які їх замінюють, з сімей, що отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 № 1768-III.

Також діти з багатодітних сімей мають право на пільговий проїзд. Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування забезпечують організацію пільгового проїзду міським пасажирським транспортом (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання.

Відпочинок та оздоровлення дітей-інвалідів і дітей з багатодітних сімей забезпечуються місцевими органами влади першочергово, згідно Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 04.09.2008 № 375-VI. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III визначає такі додаткові пільги щодо медичного обслуговування та відпочинку дітей з багатодітних сімей: безоплатне одержання ліків за рецептами; щорічне медичне обстеження і диспансеризація в державних та комунальних закладах охорони здоров'я із залученням спеціалістів, а також компенсація витрат на зубопротезування; першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація.

Згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань соціального захисту багатодітних сімей» від 19.05.2009 № 1343-VI, діти з багатодітних сімей, у складі яких є п'ятеро і більше дітей, а також особи віком від 18 до 23 років з таких сімей звільняються від плати за навчання у вищих навчальних закладах державної та комунальної форми власності усіх рівнів акредитації за умови, що певний освітньо-кваліфікаційний рівень вони здобуватимуть вперше. Також діти з багатодітних сімей, які мають п'ятьох і більше дітей, за інших рівних умов мають переважне право на зарахування до ВНЗ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (п.7.8 Умов прийому та порядку відбору

на навчання до вищих навчальних закладів МНС, затверджених наказом Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій від 09.03.2006 № 126).

Згідно з Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003 № 889-IV, платнику податку, який має троє або більше дітей віком до 18 років, надається податкова соціальна пільга. При цьому багатодітним батькам, які мають право на отримання податкових соціальних пільг з двох і більше підстав, надано право отримувати такі пільги за їх сукупністю.

Податкова соціальна пільга застосовується до нарахованого місячного доходу платника податку у вигляді заробітної плати виключно за одним місцем нарахування (виплати). Пільга починає застосовуватися з дня отримання працедавцем заяви платника податку про застосування пільги за формою, визначеною центральним податковим органом, і не застосовується до доходу, нарахованого до моменту отримання такої заяви.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV встановлено, що жінки, які народили п'ятеро або більше дітей і виховали їх до шестирічного віку, мають право на призначення пенсії за віком на 5 років раніше встановленого законодавством пенсійного віку. За вибором матері або в разі її відсутності, якщо виховання п'яťох або більше дітей здійснювалося батьком, дострокова пенсія за віком може бути призначена йому. Жінкам, які працюють в сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро або більше дітей до 14-річного віку, пенсії призначаються незалежно від віку та наявного трудового стажу.

Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 № 1788-ХІІ надає жінкам, які народили п'ятеро або більше дітей і виховали їх до восьмирічного віку, а також матерям інвалідів з дитинства, які виховали їх до цього ж віку, право на пенсію за віком після досягнення 50 років і при стажі роботи не менш ніж 15 років із зарахуванням до стажу часу догляду за дітьми, але не довше, ніж до досягнення кожною дитиною 3-річного віку.

Матерям, які народили п'ятеро і більше дітей та виховали їх до шестирічного віку, встановлюється пенсія за особливі заслуги перед Україною (Закон України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» від 01.06.2000 № 1767-ІІІ). При цьому враховуються діти, усиновлені в установленому законом порядку.

Законом України від 02.11.2005 р. № 3045-15 «Про внесення зміни до статті 1 Закону України від 01.06.2000 № 1767-ІІІ «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» запроваджено пільги для багатодітних матерів, відзначених почесним званням «Матері-героїня», зокрема, збільшено до 5 % розмір надбавки до їх пенсії.

Пенсії за особливі заслуги встановлюються жінкам, які мають право на пенсію за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника та за вислугу років як надбавка до розмі-

ру пенсії, на яку має право особа згідно з законом, у розмірі від 20 до 25 % прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність.

Жінці, яка працює і має двох або більше дітей віком до 15 років, надається щорічно додаткова оплачувана відпустка тривалістю 10 календарних днів без урахування святкових і неробочих днів. За наявності цієї та інших підстав для надання такої відпустки (одинокі мати, дитина-інвалід) її загальна тривалість не може перевищувати 17 календарних днів (ст. 182-1 Кодексу законів про працю України, ст. 19 Закону України «Про відпустки»).

Додатковими заходами соціального захисту багатодітних сімей є норма аналогічної постанови Кабінету Міністрів України від 03.09.92 № 521, відповідно до якої період по догляду за трьома та більше дітьми до 16 років зараховується непрацюючим матерям (батькам, опікунам) до безперервного стажу роботи при обчисленні допомоги з тимчасової непрацездатності.

Період догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку зараховується до стажу роботи при призначенні пенсії. З прийняттям Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV, страхові внески до Пенсійного фонду України за цей період сплачуються за рахунок коштів Державного бюджету України.

Малозабезпечені сім'ї, які з поважних або незалежних від них причин мають середньомісячний сукупний дохід, нижчий за прожитковий мінімум для сім'ї, можуть скористатися іншими пільгами. Зокрема батьки, у яких розмір коштів, що припадають на одного члена сім'ї на місяць, не перевищує розміру мінімальної заробітної плати, звільняються від плати за навчання у державних школах естетичного виховання дітей. Діти з сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 № 1768-III, забезпечуються безоплатними обідами в загальноосвітніх навчальних закладах.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Положення про призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» від 21.10.1995 № 848, за наявності різниці між розміром плати за житлово-комунальні послуги, що надаються відповідно до чинного законодавства, і обсягом визначеного Кабінетом Міністрів України обов'язкового відсотка платежу, багатодітні сім'ї можуть скористатися правом на отримання адресної безготівкової субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг. Крім того, Законом України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III визначено, що місцеві органи виконавчої

влади та органи місцевого самоврядування за рахунок власних коштів можуть запроваджувати додаткові види допомоги та встановлювати додаткові пільги для багатодітних сімей, в тому числі пільговий проїзд у міському транспорті.

Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики» від 29.03.2001 № 221 передбачено: збільшення обсягів коштів на надання молодим громадянам пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти у вищих навчальних закладах, а також збільшення фінансування житлового будівництва для молодих сімей; започатковано на телебаченні та радіо циклів культурно-просвітницьких, виховних телерадіопрограм для сім'ї, дітей та молоді, що сприятимуть пропаганді здорового способу життя, ідеям гуманізму та толерантності, національних і загальнолюдських духовних та моральних цінностей.

Вирішення житлових проблем молодих сімей регулюється Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 № 2998-ХІІ, згідно з яким молоді сім'ї можуть одержувати за рахунок бюджетних коштів пільгові довгострокові державні кредити на будівництво і придбання житлових будинків і квартир, на оплату вступних пайових внесків при вступі до молодіжних житлових комплексів, житлово-будівельних кооперативів, а також на обзаведення домашнім господарством. Молоді сім'ї, які не мають дітей, сплачують за кредитом з відсотковою ставкою у розмірі три відсотки річних від суми заборгованості по кредиту. Держава звільняє від сплати відсотків за користування кредитом молоді сім'ї, які виховують одну дитину. Сім'ям, які мають двох дітей, окрім цього погашається ще 25 % суми. Тим, які мають трьох і більше дітей - 50 %. При народженні дітей, молодій сім'ї, яка отримала кредит, може бути надано допомогу для його погашення за рахунок коштів, що залишаються у розпорядженні підприємств, де працює молоде подружжя (мати або батько). Порядок надання пільгових довгострокових кредитів молодим сім'ям та їх пільгового погашення визначає положення Кабінету Міністрів України «Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла» від 29.05.2001 № 584.

На стимулювання молодіжного будівництва також спрямована Державна програма забезпечення молоді житлом на 2002 – 2012 рр., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 29.07.2002 № 1089. За її реалізацію відповідає Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. За підсумками 2008 р., 486 молодих сімей та самотніх молодих громадян отримали пільгові кредити на житло. Загалом, за період 1998 – 2008 рр. було надано 9547 пільгових довготермінових кредитів на будівництво та придбання житла з державного та місце-

вих бюджетів різних рівнів на загальну суму понад 990 млн грн. Завдяки механізму пільгового кредитування, до 2008 року було збудовано близько 7 тис. квартир, з яких 446 було введено в експлуатацію у 2008 р. У 2009 році реалізація Державної програми забезпечення молоді житлом опинилася у складному становищі. Так, згідно прийнятому Державному бюджету України на 2009 рік, Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву на програму пільгового кредитування молоді не отримав фінансування з боку Уряду. Програма часткової компенсації ставок кредитів, наданих комерційними банками, була профінансована лише на 50 млн грн. Цих коштів вистачило тільки на виконання взятих раніше зобов'язань перед молодими позичальниками. В Державному бюджеті України на 2010 рік на часткову компенсацію відсотків ставки кредитів комерційних банків молодим сім'ям та на будівництво та придбання житла передбачено 117,8 млн грн. Міністерство України у справах сім'ї молоді та спорту займається питанням пошуку додаткових позабюджетних джерел фінансування молодіжних житлових програм. Однак, у зв'язку зі складною економічною та політичною ситуацією основне завдання Програми щодо забезпечення житлом не менше 70 тис. молодих сімей до 2012 року, вірогідніше, реалізувати не вдасться.

Отже, державна матеріальна підтримка різних категорій сімей має тенденцію до зростання одночасно з підвищенням рівня прожиткового мінімуму та збільшенням розміру гарантованого мінімуму для призначення державної соціальної допомоги. Значне зростання соціальних виплат спостерігається у наданні допомоги при народженні дитини, право на яку отримали також особи, які всиновили дитину. Таким чином, протягом 2000–2010 років основною тенденцією державної сімейної політики є збільшення обсягів матеріальної підтримки сім'ям з дітьми. Сім'ї без дітей можуть отримувати матеріальну допомогу як малозабезпечені. Значні зміни відбулися у сфері надання допомоги багатодітним сім'ям, які окрім специфічної матеріальної допомоги користуються низкою соціальних пільг.

З метою вирішення проблеми щодо забезпечення молоді житлом та зменшення фінансового навантаження на державний бюджет, окремі науковці схиляються до необхідності використання досвіду країн Західної Європи у запровадженні механізму будівельних ощадних кас (БОК), перші з яких почали працювати у Німеччині наприкінці XVIII ст. Про ефективність будівельних ощадних кас у цій державі свідчить той факт, що кожен рік укладається 3-4 млн угод. Попри те, що з часу виникнення перших кас механізм їх роботи став більш досконалим, принцип лишається незмінним: вкладниками та позичальниками будівельних ощадних кас є також члени каси. Вкладник укладає з касою договір, у якому відображені розмір бажаного кінцевого капіталу, відсоток прибутку за вкладом та відсо-

ток за позикою, на яку може претендувати вкладник, який накопичив певну частку (як правило, від 30 до 50 %) від обумовленої суми¹². Така система має низку переваг перед державними програмами та іпотечним кредитуванням, а саме:

1) умови позики не залежать від зміни ситуації на фінансовому ринку; 2) відсоток за використання позики набагато менший від банківського; 3) термін сплати позики стає меншим, що також мінімізує відсоткові виплати;

4) БОК пред'являє до позичальника вимоги значно нижчі за комерційні банки, що особливо важливо для тих, чий рівень прибутків не дуже високий.

З метою покращення соціально-економічного становища сімей з дітьми можливими видаються такі заходи: підвищення стандартів оплати праці в Україні, що сприятиме створенню економічного підґрунтя для самозабезпечення сімей з дітьми; запровадження для них податкових пільг та створення системи достатньої щомісячної допомоги на дітей.

¹² Наприклад, вкладник заключив угоду на суму 50 тис. € з умовою одержання права на позику при накопиченні 40 % цієї суми. Це означає, що накопичивши всього лише 20 тис., він може отримати від каси 50 тис., з яких 30 є позикою.